

DIGITALIZACE LISTIN ARCHIVU UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE (BILANCE JEDNOHO PROJEKTU)

MICHAL SVATOŠ

Listiny Archivu Univerzity Karlovy (dále jen Archiv UK) patří mezi nejvýznamnější pramenné fondy středověkých institucí v českých zemích. Jsou srovnatelné, přinejmenším svým časovým rozsahem a historickým významem, s listinnými celky nejvýznamnějších úřadů českého státu, církve a měst. Těžiště tohoto souboru leží ve druhé polovině 14. století a v počátku následujícího století, kdy pražská univerzita hrála stěžejní roli v kulturních dějinách a dějinách vzdělanosti celé střední Evropy.¹

Od počátku 19. století byly listiny pražské univerzity předmětem intenzivního historického zájmu, takže se staly součástí historického obrazu našich zemí a některé (např. Karlova zakládací listina z roku 1348 nebo tzv. Dekret kutnohorský z roku 1409) vstoupily do nejširšího povědomí. I přes ztrátu dvou nejvýznamnějších písemností na konci druhé světové války (listiny papeže Klimenta z roku 1347 a krále Karla IV. z r. 1348, odvezené roku 1945 z Prahy, jsou dodnes neznámé), patří dochované písemnosti, mj. spojené s působením mistra Jana Husa a jeho následovníků, k prvořadým dokumentům naší minulosti.

Z pohledu historika a archiváře se listiny archivu pražské univerzity vyznačují několika pozoruhodnými skutečnostmi: samotný archivní fond univerzitních listin vznikl až v moderní době, protože do reformy univerzity let 1609–1612 se vlastně jednalo o několik písemných souborů do značné míry samostatných univerzitních korporací, spojených do jednoho obecného učení. Striktně vzato, jde o několik vydavatelských a přijímacích okruhů: listiny univerzity jako celku, listiny fakult, kolejí, univerzitních národů a kaplí. Nemluvě o tom, že značnou část listin, uložených v Archivu UK, tvoří písemnosti nejrůznějších vydavatelů vydané ve prospěch univerzitních korporací a členů pražské univerzity. Z vlastního univerzitního materiálu je zastoupen úřad rektora, který reprezentoval univerzitu jako celek. O kancelářích a archivech středověkých fakult a kolejí není žádných pochyb, existenci listin univerzitních národů nebo kaplí můžeme však pouze předpokládat, protože v Archivu UK nejsou v originále zastoupeny. Výjimečný soubor představují listiny počátku 15. století, vzniklé v souvislosti s univerzitní činností M. Jana Husa, které si vzal s sebou na cestu k církevnímu koncilu v Kostnici, a které se odtud dostaly s jeho doprovodem nazpět do pražského univerzitního archivu.²

¹ Základní informaci o listinném fondu Archivu UK, jeho vzniku a složení spolu s registry písemností podává publikace: Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 81–99 (popisy fondů) a kapitola „Dějiny archivu“, s. 5–53.

² K tomu viz příspěvky autora zprávy: Michal SVATOŠ, *Rozsah a původní podoba listinného fondu pražské univerzity*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP)

Dochovaný listinný materiál pražské univerzity představuje reprezentativní vzorek původního univerzitního archivu. Přes četné ztráty husitského období, přes ochuzení archivu v první polovině 19. století předáním části písemností do archivu dnešního Národního muzea a nakonec i přes ztrátu dvou fundačních dokumentů z let 1347 a 1348 na konci II. světové války se univerzitní listinný archiv dochoval až v neuvěřitelné úplnosti.

Podstatná část původních univerzitních listin je v současnosti uložena ve fondu „Listiny“ Archivu Univerzity Karlovy, který obsahuje celkem 236 kusů písemností z let 1322 až 1997. Současné členění respektuje historicky vzniklý stav, vytvořený v 19. století, kdy byly univerzitní listiny rozděleny do dvou částí (řada I a II), z nichž první zůstala v Karolinu a druhá byla předána do pražského Národního muzea.³ Prvou řadu tvoří listiny panovníků, papežů, pražských arcibiskupů a jejich úředníků, fundační a donační listiny kolejí, kaplí, fakult a také skupina písemností spojených s činností mistra Jana Husa. Druhá listinná řada, jejímž základem je 82 písemností delimitovaných v r. 1943 z archivu Národního muzea v Praze zpět do Archivu UK, obsahuje většinou písemnosti soukromoprávní povahy. Nové přírůstky (např. univerzitní diplomy 18.–20. století) tvoří součást řady II.

Fundační privilegia papeže Klimenta VI. z r. 1347 a krále Karla IV. z r. 1348 (sign. I/1-2) patří ke ztrátám II. světové války.⁴ Nejstarším dokumentem pražského univerzitního archivu je listina z roku 1322 (sign. II/1), týkající se jedné z vesnic Karlovy koleje. Naopak nejmladším dokumentem je konfirmace papeže Jana Pavla II. z r. 1997 potvrzující listinu papeže Klimenta VI. z r. 1347. První dochovanou listinou univerzitní instituce jsou tzv. *Ordinationes Arnesti*, univerzitní statut z r. 1360, vydaný kancléřem pražské univerzity a pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic. Ucelený soubor tvoří listiny Karlovy koleje, týkající se převážně majetkových záležitostí a soudních sporů kolejních poddaných. Listiny ostatních kolejí, s výjimkou fundačních privilegií, se zachovaly jen sporadicky. Rektorovy (tj. celouniverzitní) listiny, které měly ve 14. století převážně podobu notářských instrumentů sestavovaných univerzitním notářem, jsou specifikem středověkého listinného materiálu pražské univerzity.⁵ Nejtypičtější fakultní písemnosti, diplomy absolventů (bakalářů a mistrů), nejsou dochovány v originále, známe je pouze z „formulářových“ vzorů univerzitních úředních knih a z opisů.⁶ Z artistické fakulty pochází potvrzení o studiu nebo kvitance na zaplacení dluhu. Jednotlivými členy fakult byla vydávána ohlášení přednášek nebo disputací, obvyklé majetkové převody středověkých archivů jsou doloženy v jediném případě prodeje knihy.⁷

25/2, 1985, s. 15–33; TÝŽ, *Diplomatický rozbor listin k dějinám pražské univerzity*, AUC-HUCP 29/2, 1989, s. 71–95; TÝŽ, *Rukopis Privilegia universitatis Pragensis a jeho historická cena*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 1, 1976, s. 37–49; TÝŽ, *Jan Reček a jeho písemná pozůstalost v archivu pražské univerzity*, AUC-HUCP 14/1–2, 1974, s. 121–160; TÝŽ, *Listiny k počátkům koleje Matyáše Loupy z Chlumčan*, AUC-HUCP 17/1, 1977, s. 71–96, které tvoří řadu Studií k diplomatarii pražské univerzity.

³ O převedení písemností univerzitního původu, u nichž jejich zpracovatel prof. M. Millauer nepoznal vztah k původnímu univerzitnímu archivu a předal 151 kusů písemností (většinou pergamenových listin) roku 1829 do nynějšího Národního muzea v Praze, viz K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity*, s. 33–37, a Antonín HAAS, *Univerzitní listiny v archivu Národního muzea*, Časopis Národního muzea, odd. duchovědný, roč. 116, 1947, s. 58–75.

⁴ Podrobně v publikaci K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity*, s. 48 a ve studii Václav VOJTÍŠEK, *O archivu Univerzity Karlovy a jeho ztrátách*, Archivní časopis 1, 1951, s. 86–93, zde s. 91.

⁵ Michal SVATOŠ, *Diplomatář pražské univerzity*, příloha IV: Listiny pražské univerzity, Praha 1980 (nepublikovaná kandidátská disertační práce Filozofické fakulty UK v Praze).

⁶ TÝŽ, *Středověká vysvědčení absolventů pražské univerzity* (Studie k univerzitnímu diplomatarii III), in: Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.), *Historia docet*. Sborník prací k počtům šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Praha 1992, s. 463–474.

⁷ Viz K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity*, s. 83–90 (řada I), s. 91–99 (řada II).

Historická jedinečnost listin pražské univerzity vedla k úvahám o jejich adekvátní archivaci a historickém popisu, ale i o odpovídajícím zpřístupnění pro badatelskou veřejnost. Obvyklé ediční (diplomatářové a registové) zpracování mělo doposud pro uživatele, ať už je to historik, jazykovědec nebo specialista na středověké písmo, listiny nebo pečeti, jednu základní nevýhodu. Badatel se musel spolehnout na odbornou zdatnost zpracovatele anebo se musel seznámit s listinným fondem vlastním studiem originálů nebo fotokopií. Věrné fotografické reprodukce nebo faksimilová náhrada jsou možné (z finančních důvodů) jen u jednotlivostí, takže v úvahu přicházela jedině reprodukce pomocí mikrofilmu, která však pro specialistu (paleografa, diplomatika, sfragistika) stejně vedla k nutnosti ověřit si výsledky bádání, získané pomocí reprodukce, srovnáním s originálem.

A to je druhý aspekt, který vedl Archiv UK k nutnosti hledat formy zpřístupnění historického materiálu, které by v míře co nejmenší vedly k dalšímu poškození archiválií již tak zasažených brizantním pražským ovzduším. Hledána byla tedy cesta, která by co nejvěrnější formou zpřístupnila historický materiál a zároveň chránila jeho fyzickou podstatu.

Oním řešením se nakonec ukázala digitální reprodukce a její zpřístupnění, zaručující kvalitu, která by nahradila originál. Digitalizace znamená v podstatě převedení jakéhokoliv „obrazu“ (písemného nebo obrazového dokumentu) do podoby číslicově zpracovaného souboru údajů, které jsou zpětně převedeny do obrazové podoby. Digitalizovaný dokument tak zaručuje maximální přesnost a věrnost reprodukce, snadný přenos a dnes i poměrně malé „technické“ nároky na reprodukci. Digitální záznam historického dokumentu navíc umožňuje sdílet digitalizovaný dokument značnému počtu uživatelů.

Při digitalizaci historických dokumentů je důležitá důkladná příprava, během níž si musí zpracovatel předem vyjasnit „metodiku práce“. Rozhodně platí, že čím důkladnější příprava, tím rychlejší a snadnější zpracování vlastního materiálu. Zpracovatel se musí v první řadě připravit na týmovou práci. Při dnešním stavu počítačové techniky (hardwaru i softwaru) je spíše výjimkou, aby historik zvládal i technickou stránku projektu, a rozhodně neznám případ počítačového odborníka, který by disponoval dostatečnými historickými znalostmi. Efektivní spolupráce historika, archiváře a počítačového odborníka je tedy první podmínkou úspěšné realizace jakéhokoliv „edičního“ zpracování historického materiálu formou digitalizace. Druhou nezbytnou podmínkou je odpovídající technické zázemí, v našem případě digitalizační pracoviště, vybavené kvalitní snímací a reprodukční technikou, potřebným softwarem (vyzkoušenými počítačovými programy) a odbornými silami, které by zajistily záznam historických dokumentů. Nezbytnou podmínkou je jistě i dostatek finančních prostředků na několikaletý projekt. V Archivu UK byla digitalizace listin (a dalších archiválií) hrazena z prostředků Rozvojového programu MŠMT a Výzkumného záměru MŠMT 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Výsledek, který může být argumentem pro váhavé ekonomy i případné finanční podpůrce, kteří mají obavu z „astronomických“ částek za digitalizaci historického materiálu, je ovšem přesvědčivý: věrná náhrada originálu, možnost jeho reprodukce a zpřístupnění cenného historického materiálu. V neposlední řadě pak jeho ochrana a kvalitní odborné zpracování.

Buďme však konkrétní: na samém počátku se nabízela digitalizace listin Archivu UK buď vlastními silami nebo pomocí externí spolupráce. Z uvedených důvodů (profesionální oborový přístup) byl zvolen postup spočívající v jakémsi „stupňovitém“ zpracování,

rozděleném do tří na sebe navazujících fází. První zahrnovala historický, diplomatický, sfragistický a bibliografický popis každé listiny. Je pochopitelné, že tato fáze musí být v rukou historika a archiváře, kteří musí myslet nejen na co nejkvalitnější zpracování a popis samotného materiálu, ale musí brát v úvahu i nároky budoucího uživatele, aby popis všech dokumentů byl jednotný, zahrnoval všechny obvyklé údaje listinné edice (registáře) a zároveň nahrazoval běžné archivní pomůcky (inventář, katalog).

Popis listin byl svěřen externímu spolupracovníkovi digitalizační firmy Mgr. Michalu Dragounovi, školenému archiváři, který navíc disponuje technickými znalostmi, získanými spoluprací na projektu Memoria, který se zabývá digitalizací rukopisného materiálu českých zemí. Výsledný popis umožňuje badateli zkoumat samotné listiny.

„Bibliografický popis“ (používám termín digitalizačního pracoviště, i když jsem si vědom, že výraz má ve společenských vědách, v knihovnictví, v historii apod., odlišný význam) univerzitních listin se skládá z několika základních částí. Nejprve jsou uvedeny údaje o uložení dokumentu (země a lokalita), název instituce (knihovna, archiv ad.), sbírka (archivní fond) a signatura (inventární nebo katalogové číslo). Pod částí označenou „Záhlaví“ se nacházejí údaje o místě vzniku (místo vydání), jazyku a dataci listiny (formou denního, měsíčního a ročního údaje vyjádřeného číselně). „Rozpis obsahu“ zahrnuje záhlavní regist listiny, obvyklý v diplomatářových edicích. Registry obsahují údaje o osobách, místech a předmětu listinného pořízení, vynechávají však svědečné řady a naopak zahrnují všechny údaje o pečetích a jejich majitelích. Tato část popisu obsahuje také barevně zvýrazněné odkazy: „na averzu“, „na reverzu“, které umožňují prohlédnutí obrazu lící a rubní části pečetí. Regest zahrnuje i přepis dorzálních poznámek (kancelářských i archivních) – barevně zvýrazněný odkaz: „na dorzu“ odkazuje na detail rubní části listiny s dorzálními poznámkami. „Vnější popis“ zahrnuje údaje o vnějších znacích listiny – psací látce (pergamen, papír) a rozměrech listiny (šířka x výška, plika), uvedených v centimetrech. „Doplňkové informace“ obsahují záznamy o literatuře (přesněji o edicích a registářích), v nichž je listina edičně zpřístupněna klasickou formou. Jen výjimečně je zaznamenána odborná literatura, především v případech, že obsahuje edici, regist nebo zevrubný popis listiny.

V samostatné položce „technický popis“ jsou uvedeny technické údaje o vlastní digitalizaci listin – digitalizační centrum (Klementinum, National Library of the Czech Republic), zpracovatel (AiP Beroun s.r.o.), spolu s dalšími technickými detaily: kamera, skenovací stěna, objektiv, ovládací program skeneru, světla, clona, čas expozice, využití CCD, rozlišení obrazu – DPI, počet pixelů horizontálně a vertikálně, barevná kalibrace – program pro ICC profil, kalibrační tabulka pro ICC profil, obrazový soubor tabulky, datový soubor tabulky, ICC profil, tištěná referenční tabulka HEXACHROM – obraz tabulky, data tabulky, uložení tabulky, vyrovnání bílé a program pro zpracování obrazů. Další položky obsahují odkazy na soubory s fotografiemi lící a rubní strany listiny a líce a rubu pečetí (pečetí) a umožňují přímé prohlížení dokumentu ve zmenšených náhledech a plné velikosti. Poslední záložka umožňuje prohlížení zdrojového XML kódu dokumentu.

Vlastní digitalizaci (tj. snímání, zpracování obrazu a vytvoření záznamu) listin Archivu UK prováděla firma AiP Beroun na svém digitalizačním pracovišti v Klementinu. Předností zvoleného postupu byla vysoká kvalita záznamu, forma zpracování ověřená na historickém fondu Národní knihovny ČR (převážně na rukopisech) a metodická spolupráce digitalizačního pracoviště s oddělením rukopisů a starých tisků pražské Národní knihov-

ny. Součástí této fáze bylo spojení textové a obrazové části do jednoho celku, který je jakousi „vodící informací“ o každém dokumentu.

Archivu UK byly předány dvě řady CD disků (každý o dvou exemplářích), odlišující se kvalitou záznamu – tzv. „uživatelská kvalita“ (formát .jpg) pro studijní a badatelské účely a tzv. „vynikající kvalita“ (formát .tif) pro reprodukci (tisk) dokumentů. Jeden exemplář každého CD disku v uživatelské kvalitě je uložen ve studovně Archivu UK, která je vybavena počítačem pro studium digitalizovaného listinného materiálu. Ostatní exempláře (tzv. záložní) jsou uloženy v depozitáři Archivu UK. O zajištění trvalé čitelnosti se stará Ústav výpočetní techniky Univerzity Karlovy jednak uložením na svých serverech, jednak prostřednictvím tzv. migrace dat – CD by měla být každoročně znovu zkontrolována a zkopírována na další nosič.

Poslední fází digitalizace listinného fondu představuje „umístění“ digitalizovaných listin na internetu. Listiny Archivu UK jsou v současnosti k dispozici na webových stránkách rakouského projektu „Monasterium“,⁸ na nichž je možno studovat prakticky úplný listinný fond Archivu UK. Listinný fond Archivu UK je přístupný také na webových stránkách Univerzity Karlovy v Praze,⁹ pro které je zpracoval Ústav výpočetní techniky Univerzity Karlovy. Pro webové zpřístupnění byla podoba „biografického popisu“ upravena podle standardů obou projektů.

Digitalizace univerzitních listin je součástí (první částí) širšího projektu digitalizace nestarších historických památek Univerzity Karlovy, vesměs uložených v Archivu UK. Digitalizace by měla zahrnout veškerý listinný materiál, univerzitní matriky, úřední knihy řady A a B a historické univerzitní insignie (medaile ad.). Doposud byla digitalizována část řady rukopisů A (úřední knihy kolejí, fakult a univerzity 16.–19. století)¹⁰ a část matrik 16.–19. století.¹¹

⁸ Viz <http://www.monasterium.net>. Postup odkazů: Zum MOM Collaborative Archive – Bestände – Länder – Česká republika (CZ) – Univerzita Karlova v Praze, Archiv Univerzita Karlova v Praze (AUKP).

⁹ Viz <http://digitoool.is.cuni.cz>. Postup odkazů: Historické dokumenty Archivu UK – listiny.

¹⁰ Rukopisy sign. A 13b, A 14a, A 14b, A 23, A 31-I, A 31-II, A 31-III, A 31-IV, A 32-I, A 32-II, A 32-III, A 32-IV, A 58-I, A 58-II, A 58-III, A 152.

¹¹ Matriky sign. M 4, M 6, M 7, M 8, M 9, M 12, M 15, M 19, M 22, M 34, M 39, M 57, M 63, M 64.